

OB ROJSTNEM DNEVU NOVE IN STARE JUGOSLAVIJE

DR. METOD MIKUŽ

Ko smo letos praznovali 15. obletnico rojstva naše socialistične Jugoslavije, je bilo prav, da smo se obenem spomnili tudi 40. obletnice ustanovitve stare Jugoslavije, to je Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ali, kot se je imenovala od uvedbe odkrite velikosrbske diktature dalje, Kraljevine Jugoslavije. Mislim, da bomo pomen in vsebino nove kot stare države najlaže razumeli tako, če bomo primerjali nekatere važne momente v življenju obeh držav in tako nam bo postala jasna v glavnih potezih ena kot druga država.

Da je treba govoriti o velikih praznikih naše sedanje socialistične Jugoslavije, je vsekakor prav. Ne sme in ne more biti državljana, ki bi ne poznal svoje velike domače hiše in njenih prebivalcev, v bratstvu in enotnosti tako tesno povezanih jugoslovanskih narodov. Ne bo napačno, če se ob tej priliki spomnimo tudi 40. obletnice nastanka naše sedanje državne predhodnice, stare Jugoslavije. To se mi zdi prav zlasti zavoljo tega, ker se sem in tja še vedno zelo rado poskuša pretiravati, predvsem pa napačno oceniti njen pomen kot tudi vlogo slovenske in jugoslovanske buržoazije pri njenem nastanku. Ni dolgo tega, kar sem slišal, da je bila vloga — in to seveda pozitivna vloga — jugoslovanske in slovenske buržoazije pri nastanku stare Jugoslavije vsekakor večja, kot to trdi razvijajoče se slovensko moderno zgodovinopisje. Nihče ne zanika, da je jugoslovanska buržoazija ustvarila staro Jugoslavijo zase, vsak resen zgodovinar pa bo moral le priznati, da stara Jugoslavija ni bila ustanovljena za ljudske množice jugoslovanskih narodov in da zato nikakor ne gre pretiravati njenega pomena. Sicer pa je vse to pravično in pošteno ocenil Tito v referatu na V. kongresu KPJ, že prej pa je podal slično oceno teh reči Sperans-Kardelj v svoji predvojni in lansko leto ponovno izšli knjigi o razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Teh ocen se držim tudi jaz. Ne zato, ker so to ocene naših najvišjih državnikov, temveč ker sem kot poklicni zgodovinar prišel do istih ugotovitev ob

študiju istega zgodovinskega gradiva, ki je bilo na razpolago Titu in Kardelju. Gornje poudarjam zaradi tega, ker se sem in tja le rado sliši, da bi utegnile zgornje analize pokazati nekoliko drugače, če bi bile obdelane na »znanstven« način, to je, menda s kopico citatov pod črto, ali pa če bi le bolj upoštevale trditve, ki so o nastanku stare Jugoslavije znane še iz predvojnega zgodovinopisja. Tako pa Titove in Kardeljeve trditve pomenijo le »politiko«, to je, neko politično analizo, prava znanost pa da je daleč od vsake politike. To je seveda močno napačno.

Poglejmo sedaj na kratko nastanek obeh držav, potem pa bomo naredili nekaj primerjav. Rojstni dan stare Jugoslavije je 1. december 1918, rojstni datum nove Jugoslavije pa 29. november 1945. Vmes je samo četrto stoletje, kakšna leta in dnevi pa so to bili, ve danes še vsak, ki jih je preživel. Znano je, da je bila stara Jugoslavija rojena tik po prvi svetovni vojni, ni pa tako znano, kdo so bili njeni starši. Preden pa bomo poiskali starše stare Jugoslavije, si moramo ogledati okoliščine njenega rojstva. Položaj na svetu je bil približno tak: končala se je prva svetovna vojna, to je, velika svetovna morija, ki sta jo povzročila dva imperialistična tabora, tabor antante in njen moralno enakovredni nasprotnik, tabor osrednjih ali centralnih sil. Ker se ta dva tabora že tam od konca prejšnjega stoletja nikakor nista mogla sporazumeti o delitvi zemeljskih bogastev, sta se morala pač nujno zaplesti v vojno, ki se je končala tako, da so bile centralne sile tepene in med temi Avstro-Ogrska celo tako, da je razpadla. Približno tako je bila tepena samo še Turčija. Na razvalinah avstro-ogrske monarhije je začela rasti vrsta novih držav in med temi je takoj ob koncu vojne zrasla tudi neka navidezna država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je res obsegala vse južne Slované na ozemlju razpadle monarhije. Ta navidezna državna tvorba SHS torej še ni bila prava Jugoslavija, oziroma Kraljevina SHS, ki je nastala šele 1. decembra 1918. Nastala je kot posled-

dica razpada monarhije in nekaterih dejanj tistega dela jugoslovanske buržoazije, ki je med vojno ostal doma in se je leta 1917 ovekovečil z znano majniško deklaracijo, ki jo je konec maja prebral v imenu Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu dr. Anton Korošec. Ta deklaracija je imela več osnutkov, vsi pa so obdržali tako imenovani habsburški okvir.

Zmotno bi bilo trditi, da je bilo besedilo in pravi namen te majniške deklaracije kakršenkoli vzrok za razpad avstro-ogrske monarhije in vzrok za nastanek prej omenjene države SHS. Bistvo namena tega dela jugoslovanske buržoazije z majniško deklaracijo je bil prej ko slej reševanje razpadajoče Avstro-Ogrske. Niso pa majniške deklaracije tako pojmovala ljudske množice, kajti te so hotele mir in so zato spremenile tako imenovano deklaracijsko gibanje v pozitivne zahteve, naj se končna brezumno klanje in naj se vrnejo očetje, možje in sinovi domov. To gibanje predvsem takratnih žena in deklet je bilo torej močno drugače od poskusov reševanja razpadajoče monarhije in je bilo tako močno, da je bil skoraj brez moči ves takratni policijski in žandarmerijski aparat. Ta je sicer prepovedoval in razganjal deklaracijska zborovanja in prepovedoval podpisovalno akcijo; ni pa mogel preprečiti že skoraj revolucionarnega duha, ki je vedno bolj zajemal ljudi doma in na frontah. To veliko gibanje je začelo naravnost nositi tudi slovensko in ostalo jugoslovansko buržoazijo. Dajalo ji je polet, pogum in vztrajnost, a ko je začelo dobivati že skoraj revolucionarne oblike in je torej postajalo nevarno, je hitela snovati razne narodne svete in kot nekak vrhovni združevalni organ tudi Narodno veče v Zagrebu. Če bi torej ne bilo tega velikega revolucionarnega gibanja naših ljudskih množic in njihovih revolucionarnih zahtev po miru in koncu vojne, je res vprašanje, v kakšnem položaju bi se znašla naša takratna buržoazija ob razpadu monarhije s tisto majniško deklaracijo v rokah, ki je še kako zahtevala obstoj sicer nekoliko spremenjene Avstro-Ogrske.

Končno so porazi na frontah in revolucionarna gibanja ljudskih množic v monarhiji uničili to več sto let staro državno tvorbo. Za nas nastane tole vprašanje: Od kod revolucionarna razgibanost ljudskih množic in od kod ideja, ki se je uresničila po razpadu monarhije tako, da je nastala že omenjena država SHS? Na prvo moramo odgovoriti, da so bili ljudje siti vojne in vsega, kar prinaša sleherna izmed njih. Te želje sta

dve veliki revoluciji v Rusiji samo podkrepili in ljudje so postali taki — kakor pravi nek tedanji vir — »kot da so se napili novega vina«. Ustanovitev in želja po ustanovitvi neke jugoslovanske države pa je bila brez dvoma nekakšen nejasen odsev velike misli, ki jo imenujemo jugoslovanska ideja. To so kot pristno last jugoslovanskih ljudskih množic oznanjali in pospeševali vsi veliki jugoslovanski duhovi. Pri nas Slovencih brez dvoma Fran Levstik, deloma tudi mladi in idealni prepovedovci, predvsem pa Ivan Cankar, ki je šel celo daleč preko avstro-ogrskega okvira in zahteval jasno in odločno federacijo vseh Južnih Slovanov. Ne sme nas pri tem motiti, da najdemo slično idejo kot ostanek panslavizma tudi v vrhovih jugoslovanske buržoazije. A vsebina te je popolnoma drugačna in je v bistvu le eno izmed neštetihih sredstev, kako se dokopati do oblasti nad ljudskimi množicami s pomočjo potvarjanja pozitivne jugoslovanske ideje.

Nobenega dvoma torej ni, da je treba jugoslovansko idejo v njeni pravi in napredni vsebini raztegniti na željo bratovskega sožitja vseh Južnih Slovanov in torej ne samo tistih, ki so živeli v avstro-ogrski monarhiji, katerih usodo naj bi buržoazna vsebina majniške deklaracije zapečatila samo v nekaki restavrirani trialistični avstro-ogrsko-slovanski državi pod žezlom Habsburžanov. Nekoliko dlje je šla po svoji zunanji obliki krfska pogodba, tudi iz leta 1917, ki je bila delo srbske vlade in emigrantskega dela jugoslovanske buržoazije, združene v Jugoslovanskem odboru.

Tako sta torej obstajali pred razpadom Avstro-Ogrske in že pred koncem prve svetovne vojne dve ideji o bodoči usodi južnoslovanskih narodov in tvorci obeh idej, jugoslovanska buržoazija, podprta od revolucionarnih zahtev ljudskih množic, je delala z vso silo, da bi se uresničili. Toda nastati je mogla ena sama Jugoslavija, to je, ali Jugoslavija, domovina jugoslovanskih narodov, ali samo molzna krava domače in tuje buržoazije. Na žalost je takrat nastala ta, druga oblika.

Z razpadom Avstro-Ogrske je seveda propadla tudi buržoazna zamisel o trialistični restavraciji monarhije. Ker pa je bilo treba tiste viharne dni takoj po razpadu delati hitro, je zato nastala neka država SHS z Narodnim večem na čelu. Na drugi strani pa je izšla iz prve svetovne vojne kot zmagovita sila kraljevina Srbija. Prav v tistih novembrskih dneh 1918 je začela groziti tej novi državi SHS velika zunanja in

po soglasnem mnenju takratne jugoslovanske buržoazije tudi notranja nevarnost, nevarnost revolucije. Dejstvo je, da so Italijani v moči tajne aprilske pogodbe iz leta 1915 začeli zasedati slovensko in hrvaško ozemlje, začele so se kazati težave na severnih mejah, ljudske množice pa je v tistih velikih dneh zajemala vedno večja revolucionarna razgibanost. Ta je bila vsekakor vsota velikega veselja nad koncem vojne in zelo otipljivih odmevov velikih ruskih revolucij, ki so preplavili ves tedanji svet. Buržoazija je sicer poskušala omejiti revolucionarne valove z urnim ustanavljanjem raznovrstnih narodnih svetov in vaških straž, a te so se kmalu

uresničili stoletni sen narodov, ki so se otresli avstroogrškega zatiranja, da bi bili nacionalno enakopravni in svobodni v novi zedinjeni državi. Šlo je za to, da delovne množice v novi državi ne bodo prepuščene na milost in nemilost kapitalističnemu izkoriščevalcu prav tako, kakor so bile pod avstroogrsko monarhijo.

To je zelo točna analiza, ki sloni na dobrem poznanju zgodovinske resnice, da se je hitela buržoazija 1. decembra 1918 združevati iz strahu pred ljudskimi množicami in iz strahu, da ne bi izgubila ozemelj, ki so sicer spadala v njene eksploatacijske sfere. Zato ljudske množice leta 1918 niso

Manifestacija v Ljubljani dne 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu

pokazale kot dosti slaba obramba, saj so bile zmožne obrniti orožje proti njej sami. Treba se je bilo torej zateči k neki realnejši in uspešnejši moči, ki bi utegnila odstraniti nevarnost doma in nevarnost, ki je pretila najprej od italijanskega imperializma.

Tako je prišlo po sicer precej burnih debatah do znanega sklepa v Narodnem večju, da naprosi slovenska in hrvaška buržoazija srbsko buržoazijo za varstvo in pomoč in tako je nastala 1. decembra 1918 kraljevina SHS. To zedinjenje je analiziral tovariš Tito na V. kongresu KPJ, rekoč, da bi do zedinjenja prej ali slej moralo priti, kajti »to je bila ideja najnaprednejših ljudi v deželah, ki so se imenovalе jugoslovanske. Šlo pa je za to, na kakšnih načelih bo slonelo to zedinjenje; šlo je za to, da se eno nacionalno zatiranje ne zamenja z drugim, da se socialno izkoriščanje delovnih ljudi po Avstro-Ogrski ne zamenja s še hujšim socialnim izkoriščanjem po mladi nenasitni buržoaziji v novi državi. Šlo je za to, da se

bile vprašane, kakšno združitev si želijo v novi južnoslovanski državni tvorbi. Tega bi jugoslovanska buržoazija — tudi če bi bilo več časa — nikdar ne storila, ker bi se tega ne upala, saj je bila, recimo celo v takratni klerikalni Sloveniji, vsakodnevna parola slovenskih ljudskih množic: Hočemo republiko! In nekateri so šli tako daleč, da so zahtevali celo sovjetsko republiko.

Ustvarjalce stare Jugoslavije je treba torej iskati v takratni jugoslovanski buržoaziji. Temu rojstvu pa je seveda botrovala vsa tedanja svetovna situacija, ki je bila približno sledeča: antantne sile so sicer premagale Nemčijo, Avstro-Ogrsko, Bolgarijo in Turčijo, toda skoraj istočasno s to zmago so se v samem zmagovitem taboru pokazala vsa velika nesoglasja, kako si razdeliti vojni plen in kako urediti povojno Evropo in ostali svet. Pa ne samo to. Veliki revoluciji v Rusiji sta tako močno pretresli ves tedanji svet, da svetovni reakciji tako v taboru antante kot centralnih sil le ni

moglo biti vseeno, če bi se začela nemoteno širiti »boljševiška« nevarnost po svetu. Tako sta zmagovita reakcija v antantinem taboru kot tista premagana v taboru osrednjih sil silno hitro začeli mašiti nevarno razpoko, ki je nastala prav v Srednji Evropi s porušenjem starega obrambnega krščanskega jezua in zida, to je avstroogrške monarhije, ki je nosila zveneči naslov *antemurale christianitatis*. Treba je bilo torej ustvariti nek nov obrambni zid proti »boljševiški« nevarnosti in tega naj bi tvorila vrsta novo nastalih držav, med katerimi je bila tudi kraljevina SHS. Vse te države pa so morale imeti tak notranji red in ustroj, da je bil zmožen in sposoben, že v kali zatreti vsako za buržoazijo nevarno revolucijo.

Po vsem tem nam ne bo težko razumeti pravo vsebino in pomen ustanovnega datuma nove socialistične Jugoslavije, ki je nastala sredi silovite vihre druge svetovne vojne, naše NOB in ljudske revolucije. Ob njenem rojstvu ni botrovala — čeprav bi seveda rada — niti svetovna reakcija niti Sovjetska zveza, kajti k botrinstvu te naše nadvse dragocene domovine naši narodi niso klicali drugega kot sebe samega. Rodili so jo v potokih krvi in silnem trpljenju, katerega teža in velikanska vrednost še dolgo časa ne bo pravilno ocenjena. Je torej le velikanska razlika med Jajcem 29. novembra 1943 in Beogradom 1. decembra 1918. V Beograd so takrat romali kot v Meko ali na Brezje zastopniki slovenske in hrvaške buržoazije in Narodnega veča in ne z legitimacijami, ki bi jim jih izdalo naše ljudstvo. V Jajce pa so prišli partizani z orožjem v rokah in kar je še važnejše, s polnimi pooblastili svojih narodov. Če je bilo v Beogradu prosjačenje, so partizanski poslanci v Jajcu povedali jasno in nedvoumno, za dom in za svet, da ustanavljajo federativno in demokratično Jugoslavijo. Tisto in tako, kakršno so si želeli naši narodi, veliko in močno domovino, v kateri bodo živeli v lepem in bratskem sožitju.

Če so bile ljudske množice naših narodov ob nastajanju stare Jugoslavije in ob veliki revolucionarni krizi, ki jo je prinesel konec prve svetovne vojne in vsi zavestni in nezavestni odmevi velike oktobrske revolucije, brez pravega vodstva, tega seveda ne moremo trditi o ljudskih množicah naših narodov med drugo svetovno vojno. Tako je naš 29. november 1943 prva krona velikih uspehov pravega dela KPJ med našimi narodi.

Če trdimo, da so na primer majniška deklaracija ali krfska pogodba nekakšni nejasni in megleni predhodniki in glasniki

1. decembra 1918, pa je bil že sam začetek NOB zelo jasen glasnik, da se stara Jugoslavija ne sme nikdar več vrniti. Že takrat ni bilo več mogoče nazaj in pot je bila zato odprta samo naprej.

Morda se naša mladina po šolah le kje uči, da v stari Jugoslaviji nikdar ni bilo rešenih troje kardinalnih vprašanj: nacionalno, socialno in kmečko ali agrarno vprašanje. Dodajmo še to, da se tako važna vprašanja niso niti poskušala reševati, kar pa je le bilo začetega v tej smeri, so bili le demagoški poskusi prevarati revolucionarno razgibane ljudske množice. Postranskega pomena so torej razne kajmakčalanske teorije ali teorija o Jugoslaviji kot povečani Srbiji, pač pa je pomembna resnica, da velikosrbska buržoazija ni hotela rešiti nacionalno vprašanje zato, da so ji bili vsi veliki nacionalni spori in nesoglasja le voda na mlin njeni osnovni zamisli, zavladati nad vsemi jugoslovanskimi narodi, tudi nad srbskim, in jih preliti le v eno samo in to brez-pogojno poslušno orodje svoje notranje in zunanje politike, v »jugoslovanski« narod.

Kako je jugoslovanska buržoazija reševala socialno vprašanje, nam dosti zgovorno priča spominska plošča na Zaloški cesti v Ljubljani, kjer je bil tistega aprilskega dne 1920. leta zadan končni smrtni udarec veliki revolucionarni razgibanosti jugoslovanskega delavskega razreda povojnih let. In kako se je reševalo kmečko vprašanje? Spričo revolucionarno razgibanosti kmečkih množic je bila agrarna reforma obljubljena takoj, a nikdar potem izvršena. Kako hude so morale biti te kmečke revolucionarne zahteve po zemlji, je prav lep dokaz prva konferenca jugoslovanskega episkopata v Zagrebu takoj po nastanku stare Jugoslavije, kjer so bili močno trepetajoči katoliški škofi-veleposestniki takoj pripravljeni prositi v Rim, naj bi se izvedla agrarna reforma tudi na njihovih veleposestvih. Lahko se spomnimo tudi famozne kmečke zaščite v letih velike gospodarske in finančne krize. Ni pomembno vedeti to, da je bil kmet res toliko zaščiten, da ga upnik ni mogel gnati na boben, pač pa je dobro poznati resnico, da je bila dobra kmečka domačija vredna takrat le 30.000 do 40.000 dinarjev. In kdor jo je lahko kupil, jo je tudi kupil in nobena skrivnost ni, kdo je takrat imel denar. Prav gotovo je, da to ni bil delovni človek. Mislim, da ni treba posebej poudarjati, kako so v novi Jugoslaviji rešena zgoraj omenjena vprašanja.

Zanimivo bi bilo primerjati tudi jugoslovanske ustave. Stara Jugoslavija, kolikor ni skoraj dve leti živela brez ustave, je imela

dvoje ustav, vidovdansko iz leta 1921 in oktroirano iz leta 1931. Prva je bila ukinjena z odkritim nastopom velikosrbske diktature, drugo pa je dokončno raztrgala šele volja jugoslovanskih narodov v znamenitih novembrskih volitvah za konstituanto leta 1945. Po vidovdanski ustavi naj bi bila stara Jugoslavija demokratična in ustavna monarhija. Monarhija je resda ostala do decembra 1945, nikdar pa ta država ni bila demokratična niti po vzoru nekaterih tako imenovanih zahodnih demokracij, kajti mesec dni po sprejemu vidovdanske ustave je bil izglasovan že zakon o zaščiti države. Kjer pa gospodarijo taki zakoni, ni niti buržoazne demokracije. Po sprejetju oktroirane ustave pa je postajala Jugoslavija vedno bolj plodno ozemlje za križanje vseh mogočih koristi tujih in domačih kapitalov, kar je seveda nujno vodilo v fašizem. In taka Jugoslavija je bila na najboljši poti

k pravi fašistični diktaturi. Ko je zadivjal požar druge svetovne vojne, je bilo takratno jugoslovansko državno vodstvo že tako trdno zasidrano v fašističnem pristanišču, da je mogla šele NOB in ljudska revolucija iztrgati sidro jugoslovanske ladje iz teh nevarnih voda in jo naravnati v sicer krvavo, a velikih uspehov polno NOB.

Za zaključek samo tole: razlike med staro in novo Jugoslavijo so in so zelo velike. Ne moremo pa trditi, da bi ne bila stara Jugoslavija kot prva etapa na poti k združevanju jugoslovanskih narodov nekaj pozitivnega. Ta združitev je bila dobra, popolnoma negativen pa je bil način te združitve. Dobro nam je znano, da so vsi prvotni borbени programi NOB in ljudske revolucije naravnost terjali jugoslovansko kontinuiteto in so zato terjali borbo za resnično demokratično in federativno Jugoslavijo, tako torej, kakršna je danes.

OBLASTNI IN UPRAVNI ORGANI PIRANA V DOBI BENEŠKE REPUBLIKE

MIROSLAV PAHOR

Med najbolj neraziskanimi vprašanji zgodovine istrskih mest pod beneško republiko je vprašanje občinske uprave, vprašanje oblastnih in upravnih organov od prvih kodifikacij statutom vse do razpada države. Niti zgodovinar niti arhivar si ne moreta pomagati brez temeljitega poznavanja uprave in oblasti teh mest. Imamo sicer nekaj drobcev oziroma začetkov raziskave pri raznih avtorjih. Toda pregledali so le bežno razne naslove in funkcije mestnih upraviteljev in uradov, njihove vsebine nam pa niso podali, kljub temu, da kapitulaciji statutom istrskih mest na drobno opisujejo vsako posamezno funkcijo. Iz teh spisov nam ni razviden niti izvor niti razvoj raznih uradov in uradnikov. Ali so ti vedno beneškega porekla, ali so jih Benetke podedovale ali morda importirale od drugod, tega nam ni nihče povedal. Če se je pa le kdo spustil v vsebino uradov, jo je le bežno označil z enim ali nekaj stavki, ki nam bistvenega ne povedo. Tako so se italijanski avtorji tega vprašanja na lahek način odkrižali. In vendar ni mogoč študij mestnega gospodarstva, socialnega ustroja, politične dejavnosti itd. brez poznavanja ustroja mestne oblasti in uprave, ki so ju diktirali vsi faktorji; in te mora zgodovinar pri svojem delu upoštevati.

Oglejmo si na kratko, kako so razni avtorji to vprašanje obravnavali. Čeprav Trst

ne spada v skupino istrskih mest pod Benetkami, je vreden omembe, ker je le sestavni del Istre. Njegove statute je izdal Kandler. V predgovoru k tržaškim statutom, kjer bi lahko problem mestne uprave najbolje obdelal, se ga je le na kratko dotaknil in to samo za čas pred XIV. stol., t. j. pred glavno kodifikacijo statutom; in čudno je, da meša prejšnje in poznejše upravne organe.¹ Ne pove niti izvora posameznih uradov niti njihove vsebine, čeprav ima opravka z uradi in uradniki, ki so jih uzakonili tržaški mestni očetje v svojih statutih. Ni čudno torej, da je njegov pregled tržaške komunalne uprave površen in nerazumljiv. Poleg tega je tako nepopoln, da ne navaja niti polovice uradnih funkcij in oblastnih organov, ki jih najdemo v statutih. Ko bi omenil formule uradniških priseg, ki so v statutih Trsta, kolikor je doslej znano, najpopolnejše, bi lahko dostojno rešil tudi vprašanje, ki nas zanima. Tega pa iz nerazumljivih razlogov ni storil.

Nekoliko boljši od Kandlerja je Luigi Mor-teani v svoji izdaji statutom mesta Izole, kjer glavne funkcije in urade bolj podrobno našteje. Zameriti mu je, da je to storil samo za glavne urade. Opis pa ni tako nadroben, da bi mogli zvedeti, kakšna je vsebina uradniških mest in upravnih organov.² Tudi pri organih, kjer je njegov opis najbolj nadro-